

DOI 10.37491/UNZ.75-76.18
УДК 347.635.3: 347.615

Анатолій БУРЯЧЕНКО¹

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКУ ЩОДО НАДАННЯ УТРИМАННЯ В СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Досліджено історичні аспекти розвитку законодавства, яке діяло на українських землях, щодо відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання членами сім'ї, в тому числі подружжям, батьками та дітьми. Проаналізовано зміст основних актів сімейного законодавства, що було чинним у період з Київської Русі до незалежної України, такі як: «Руська правда», Литовські статuti 1529, 1566, 1588 років, проект кодифікації норм сімейного права «Права, за якими судиться малоросійський народ», Звід законів Російської імперії, Галицький цивільний кодекс, Австрійське цивільне уложення, перші декрети РНК УРСР, якими врегульовувалися сімейні правовідносини, а також кодекси 1919, 1926, 1969 та 2002 року (із врахуванням внесених змін у 2017–2018 роках). На підставі проведеного аналізу автором визначено, що питання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання в Україні отримало належне правове регулювання лише із прийняттям чинного Сімейного кодексу України 2002 року. Перші пам'ятки українського права, такі як: «Руська правда» та Литовські статuti, на жаль, не містили норм, які врегульовували аліментні правовідносини між подружжям, батьками та дітьми, а також іншими членами сім'ї. Наступні акти сімейного законодавства, що діяло

¹ аспірант,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
A.Buriachenko@i.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-7167-3294>.

на українських землях, визначали аліментні обов'язки подружжя, батьків та дітей, однак не передбачали відповідальності за їх порушення. Виняток становили норми Галицького цивільного кодексу, який передбачав відповідальність батька за невизнання своєї позашлюбної дитини і несплати сум на її утримання у дво-, три- або чотирикратному розмірі, а також норми актів кримінального законодавства періоду Російської імперії та радянського часу, що визначали відповідальність за злісне ухилення від сплати аліментів. На жаль, наявна нормативна база детально врегульовує лише питання відповідальності за невиконання аліментних обов'язків батьків стосовно дітей. Невиконання інших аліментних обов'язків, на жаль, не отримало такої реакції з боку держави (виняток становить лише злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків, яке є злочином).

Ключові слова: аліменти, утримання, стягнення аліментів, прострочення сплати аліментів, ухилення від сплати аліментів.

Одним із основних юридичних обов'язків, які мають члени сім'ї, зокрема подружжя, батьки та діти, є обов'язок утримувати іншого члена сім'ї, який не може це зробити у зв'язку із неповноліттям, навчанням, доглядом за дитиною або непрацездатністю. При цьому, цей обов'язок є взаємним: зобов'язані утримувати як батьки своїх неповнолітніх дітей, так і повнолітні діти — своїх непрацездатних батьків, працездатне подружжя зобов'язане утримувати непрацездатне подружжя, в тому числі колишне тощо. Такі ж обов'язки повинні також брати та сестри, баба, дід, прабаба, прадід, внуки та правнуки, мачуха, вітчим та пасинок, падчерка, фактичний вихователь та дитина, взята у сім'ю фактичного вихователя. Зважаючи на те, що не завжди зазначені обов'язки виконуються добровільно, в сімейному законодавстві протягом останнього часу здійснюється удосконалення правового регулювання відносин не лише з приводу встановлення обов'язку щодо утримання членів сім'ї, а й відносин щодо притягнення до відповідальності зобов'язаної особи, яка добровільно не виконує свої аліментні зобов'язання.

Питання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві України порушувалося великою кількістю науковців, зокрема такими, як: М. В. Антокольська, Л. В. Афанасьєва, Є. М. Ворожейкін, Н. М. Гресь, Л. Є. Гузь, А. В. Гузь, О. А. Давидова, О. Ю. Косова, Л. В. Красицька, М. І. Мельник, А. М. Нечаєва, К. П. Проскурня, М. О. Резнікова, З. В. Ромовська, Ю. А. Рустамова, Л. В. Сапейко, С. Я. Фурса. Водночас зазначені науковці (за винятком дисертаційного дослідження Л. В. Сапейко) не здійснили комплексного дослідження історичного розвитку правового регулювання питань відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві України, що й зумовлює необхідність здійснення наукового дослідження в межах цього дослідження.

Метою статті є визначення на підставі доктринальних джерел та сімейного законодавства, яке діяло на українських землях, розвитку правового регулювання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві України.

Перші пам'ятки українського права, такі як «Руська правда» та Литовські статuti 1529, 1566 та 1588 років, на жаль, не містили норм, які врегульовували аліментні правовідносини між подружжям, батьками та дітьми, а також іншими членами сім'ї. Водночас побічно ці питання врегульовувалися нормами про опіку над малолітніми дітьми, які залишилися без батьків — п. 99 Просторової редакції «Руської правди» передбачав встановлення опіки над дітьми та їх майном найближчому родичу у випадку, якщо мати дітей повторно одружитися (в іншому випадку опікуном ставала мати дітей). Також п.п. 93, 95, 101–103 Просторової редакції «Руської правди» визначали обов'язки щодо надання «виділу» з майна померлого чоловіка для вдови (який йшов на її утримання), а також обов'язок її утримання (якщо вона не одружитися повторно) з боку її синів; непрямо також визначається обов'язок щодо утримання синами померлого своїх незаміжніх дочок, яких вони зобов'язані видати заміж [1, с. 39]. Литовські статuti також містили норми про опіку над малолітніми дітьми, які, крім управління майном, також включали обов'язки щодо утримання малолітніх дітей вдовою, а у випадку її одруження — родичами, як правило, старшим повнолітнім братом малолітніх дітей (п. 6 розділу 4 Литовського статуту 1529 року, артикул 10 розділу 5 Литовського статуту 1566 року, артикул 11 розділу 5 Литовського статуту 1588 року) [2, с. 26, 105, 234–235]. водночас Литовські статuti, визначаючи питання опіки, спочатку не передбачали прямо обов'язку опікуна здійснювати утримання підопічного, хоча управління його майном фактично це повинно було передбачати. Однак, уже починаючи з Литовського статуту 1566 року, передбачався обов'язок опікуна «мати дітей в доброму та цнотливому вихованні, науках та достатку» (артикул 4 розділу 6 Литовських статутів 1566 та 1588 років) [2, с. 107, 239]. Водночас зазначені правові акти не містили норм про відповідальність опікуна за невиконання свого обов'язку щодо утримання підопічних, належно відповідальність була прописана лише щодо неналежного виконання обов'язку стосовно управління майном підопічного.

«Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року як проект кодифікації наявних в Українській гетьманській державі звичаєвих норм сімейного права містили низку важливих положень щодо відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання. Так, артикул 12 глави 12 надавав батькам право позбавляти дітей спадщини, якщо вони залишили своїх батьків у похилих літах належного їм прожитку [2, с. 551]. Таким чином, уже в XVIII ст. у законодавстві України вперше бачимо обов'язок повнолітніх дітей утримувати своїх непрацездатних батьків, хоч і не підкріплений нормою про відповідальність за його порушення (крім можливості позбавлення права на спадщину).

Галицький цивільний кодекс 1797 року, який діяв на території Східної Галичини та Північної Буковини до набрання чинності Австрійсько-

го цивільного уложення, вперше прямо визначав обов'язок чоловіка щодо утримання дружини (п. 62), а також обов'язок батьків надавати утримання дітям, поки вони самі не зможуть себе утримувати (п. 115), передусім їх батька (п. 118), а у випадку його смерті — матері, в подальшому — родичами по батькові, родичами про матері (п.п. 119, 148, 165). Цей обов'язок стосується як дітей, народжених у шлюбі, так і позашлюбних дітей (п. 139). При цьому, батько зобов'язаний надавати утримання своїй позашлюбній дитини, а у випадку, якщо «він ослабне або розориться» — цей обов'язок належить матері дитини (п. 141) [3, с. 55, 69, 77, 79, 83]. Цікавість викликає п. 144 Галицького цивільного кодексу — нею передбачено, що батько, який не визнав свою позашлюбну дитину, зобов'язаний оплачувати необхідні витрати на утримання дитини у подвійному розмірі; якщо причиною позашлюбності дитини стала перешкода для укладення шлюбу, яка могла бути усунута — утримання сплачується в потрійному розмірі, а якщо не могла бути усунута — в чотирикратному [3, с. 79]. Таким чином, вперше була передбачена відповідальність батьків за невиконання обов'язку щодо надання утримання саме у грошовій формі, причому зважаючи на те, що розмір утримання в такому випадку був у кілька разів більший за мінімально необхідний, відповідне положення законодавства доволі близьке сучасному положенню про нарахування штрафу та пені за виникнення значної заборгованості по аліментах на дітей.

Австрійське цивільне уложення 1811 року, яке діяло на території Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття до 30-х років ХХ ст., коли було прийнято Зобов'язальний кодекс Республіки Польща, а також відповідне румунське та чехословацьке законодавство, схожим чином регулювало аліментні правовідносини. Так, ним визначався обов'язок чоловіка надавати утримання дружині (п. 91), в тому числі виплату утримання на випадок смерті чоловіка (п.п. 1217, 1242–1244), та дітям (п.п. 139, 141), а у випадку, якщо він не має достатньо коштів — обов'язок щодо утримання дітей лежить на їхній матері (п. 143), в тому числі це стосується позашлюбних дітей (п. 166, 167). Особливий інтерес викликає положення про те, що аліментні обов'язки батьків передаються спадкоємцям (п. 171). Водночас Австрійське цивільне уложення вже не передбачало відповідальності батька за відмову виконувати свої аліментні обов'язки стосовно дітей [2, с. 1035, 1039, 1041, 1127, 1129].

Звід законів Російської імперії 1832 року, який замінив Литовські статuti, норми канонічного, звичаєвого та магдебурзького права у Наддніпрянській Україні, також передбачав обов'язок чоловіка утримувати дружину (п. 106) зі збереженням цього обов'язку, навіть стосовно жінки, яка не проживала з чоловіком, з вини якого подружнє життя було визнано судом неможливим (п. 106–1). Обов'язок батьків піклуватися про своїх дітей також був закріплений на законодавчому рівні: «батьки повинні були надавати своїм дітям добре виховання, забезпечувати прожиток, одягу за своїм станом» (п. 172) [4, с. 27, 35]. У разі, якщо батьки жили окремо, утримувати дитину повинен був той із батьків, з ким залишалась дитина. Однак коли сім'я розпадалася з вини того із подружжя, який жив поза сім'єю, від обов'язку утримувати дитину він не звільнявся. Якщо ба-

того не мав достатніх коштів, то мати повинна була брати участь в утриманні дитини залежно від свого майнового стану. У разі позбавлення батьківської влади, мати чи батько дитини не звільнялися від аліментного обов'язку. Водночас батьки не повинні були надавати утримання неповнолітнім дітям, якщо вони одружувалися [5, с. 12]. Обов'язок надавати утримання стосувався позашлюбних дітей (п. 132–4), однак розмір утримання, який надавався батьком, залежав від майнової спроможності матері, яка теж мала право на утримання у випадку непрацездатності, викликаній вагітністю та пологами, однак на строк не більше року (п. 132–7), хоча і міг бути одноразовою виплатою (п. 132–9) [4, с. 30]. Водночас невиконання цього обов'язку не передбачало відповідальності подружжя або батьків.

Обов'язок надавати утримання стосувався і дітей щодо батьків. У ст.194 Зводу закріплювалося, що діти повинні надавати утримання нта прожиття батькам, якщо ті «знаходяться в бідності, старезності або неможцях». Розмір коштів, які діти мали надавати своїм батькам, залежав від їх матеріальних можливостей. Крім того, діти і батьки могли за взаємною згодою домовитися як і в якому розмірі буде надаватися утримання. Батьки могли вимагати матеріальної допомоги від дитини, яка мала достатні кошти, щоб надавати утримання. Якщо батьки мали декілька дітей, то всі вони залучалися до аліментного обов'язку, але обсяг участі в його виконанні визначався залежно від майнового стану кожного з них. Обов'язок щодо утримання батьків покладалася як на повнолітніх, так і на неповнолітніх та недіездатних дітей, якщо вони мали достатні кошти [5, с. 12–13]. Слід зазначити, що в Уложенні про покарання 1845 року відмова дитини утримувати батьків вважалася злочином (ст. 2086) [6, с. 90], хоча іншої відповідальності (у майновому виразі) не передбачалося.

Після революції 1917 року та з появою радянської держави були скасовані закони царської Росії та прийняті нові декрети, що регламентували правовідносини та майнові стосунки у сім'ї. Так, у Декреті РНК РРФСР від 18 грудня 1917 р. «Про цивільний шлюб, про дітей та про ведення книг актів громадянського стану» проголошувалася рівність подружжя в особистих та майнових правах, а також рівність прав дітей, народжених у шлюбі та позашлюбних. У Декреті РНК РРФСР «Про розірвання шлюбу» від 19 грудня 1917 р. зазначалося, що одночасно з постановою про розірвання шлюбу суд повинен був встановити, в кого з батьків залишаються неповнолітні діти, народжені у шлюбі, та хто із подружжя та якою мірою повинен нести витрати по утриманню та вихованню дітей (п. 8 Декрету). Якщо згоди не було досягнуто, то участь чоловіка в наданні колишній дружині на прожиток та утримання за відсутності або недостатності у неї особистих коштів та за нездатності її до праці, а також питання про те, в кого повинні залишатися діти, вирішувалося в загальному позовному порядку в місцевому суді, незалежно від суми позову. Суддя, негайно постановивши одноосібну ухвалу про розірвання шлюбу, визначав тимчасово, до вирішення спору, долю дітей, а також вирішував питання про тимчасове утримання як дітей, так і дружини, якщо вона того потребувала (п. 9 Декрету). Аналогічним чином було регламентовано ці

питання і декретами РНК УСРР 1919 року «Про цивільний шлюб та про введення книг актів громадянського стану» і «Про розлучення» [5, с. 13–14, 16].

Кодекс законів УСРР про акти громадянського стану, про сім'ю та опіку 1919 року передбачав, крім обов'язку надавати утримання непрацездатному подружжю, якщо працездатний подружжя може надавати таке утримання (ст. 87). Особливий інтерес у цьому випадку викликає положення про те, що такий обов'язок припиняється не тільки у зв'язку із укладенням непрацездатним подружжям нового шлюбу, а також продовжує діяти протягом двох років після його розірвання (ст. 91). Аналогічно батьки були зобов'язані утримувати своїх дітей до досягнення ними 16 років (ст. 106), при цьому розмір утримання залежав від майнового стану кожного з батьків (ст. 107), а такі юридичні факти, як позбавлення батьківських прав (ст. 108) та недійсність шлюбу (ст. 110), не були підставами для припинення аліментних обов'язків; повнолітні діти також були зобов'язані утримувати своїх непрацездатних батьків (ст. 109) [5, с. 17–18, 7, с. 17–19]. На жаль, відповідальність за невиконання аліментних обов'язків у цьому документі прописана не була.

У Кодексі законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану УРСР 1926 року були відтворені основні положення Сімейного кодексу УРСР 1919 року. Так, у ст. 31 Кодексу було сказано, що батьки рівною мірою та одночасно повинні утримувати своїх дітей. Аліменти визначалися у грошовій формі з урахуванням матеріальних можливостей кожного з батьків. Аліментні права та обов'язки батьків та дітей були однаково незалежно від того, в якому шлюбі перебували батьки між собою [5, с. 20].

Постановою ЦВК та РНК від 27 червня 1936 р. «Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги роженицям, встановлення державної допомоги багатосімейним, розширення сітки пологових будинків, дитячих ясел та дитячих садків, посилення кримінального покарання за несплату аліментів та про деякі зміни в законодавстві про розлучення» вперше визначався розмір аліментів, що стягувалися з батьків на дітей, він встановлювався у відсотковому відношенні до заробітку (доходу) платника аліментів. Водночас було підсилено кримінальне покарання за несплату аліментів, що стягувалися на дітей, до двох років тюремного ув'язнення з віднесення витрат по розшуку особи, яка ухиляється від сплати аліментів, на її рахунок. У цих відсотках залежно від кількості дітей аліменти стягувалися і до недавнього часу. З прийняттям цієї постанови розмір аліментів на неповнолітніх дітей встановлювався самим законом, що дало змогу судам однаково визначати частку доходу, що підлягала сплаті в рахунок аліментів [5, с. 20–21]. При цьому, злісне ухилення від сплати призначених судом коштів на утримання дітей було криміналізоване ще 1927 року, зокрема ст. 161 Кримінального кодексу УРСР передбачала відповідальність у вигляді позбавлення волі або примусових робіт на строк до шести місяців або штраф до трьохсот карбованців [6, с. 90].

Важливою подією у сфері регулювання сімейних відносин стало прийняття Указу Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р. «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям, посилення охорони материнства та дитинства, про встановлення почесного звання «Мати-героїня» і заснування ордена «Материнська слава» та медалі «Медаль материнства». Однією з істотних новел Указу від 8 липня 1944 р. стало визнання юридичної сили лише за зареєстрованими в органах реєстрації актів громадянського стану шлюбах, а також визначення походження дитини лише на основі встановлення того, чи народжена вона в зареєстрованому шлюбі (в такому випадку батьком дитини була особа, яка знаходилася із матір'ю дитини у шлюбі) чи без тако-го (в такому випадку дитина записувалася за прізвищем матері дитини з по батькові за вказівкою матері, а остання не вправі була в судовому порядку вимагати встановлення батьківства та вимагати сплати аліментів на утримання дитини з особи, яка не перебуває у шлюбі з матір'ю дитини). Указ позбавив батька права добровільно визнавати народжену поза шлюбом дитину своєю. Іншими словами, біологічне батьківство перестало породжувати соціальне, тобто фактичний батько не мав жодних прав і звільнявся від будь-яких обов'язків щодо своєї дитини. Позашлюбна дитина не мала права на прізвище батька та його по батькові, була позбавлена права на аліменти, пенсію у зв'язку із втратою годувальника, права спадкування тощо. Водночас право на отримання аліментів отримали неповнолітні брати та сестри з боку їх повнолітніх братів та сестер, неповнолітні онуки та внучки, якщо їхні батьки померли, а баба, дід можуть надавати допомогу, неповнолітні пасинок, падчерка з боку їхнього вітчима, мачухи, неповнолітні діти з боку осіб, які взяли їх на виховання та утримання, а в окремих випадках аліментні обов'язки мали також повнолітні пасинок та падчерка стосовно своїх мачухи та вітчима [7, с. 56–57; 8, с. 50].

У подальшому Указом Президії Верховної Ради СРСР від 14 березня 1945 року положення щодо невизнання за позашлюбними дітьми права на аліменти було змінено. У ст. 3 Указу визначалося: «У випадку вступу матері в зареєстрований шлюб з особою, від якої вона народила дитину і яка визнає себе батьком дитини, дитина прирівнюється в усіх аспектах до дітей, які народилися в зареєстрованому шлюбі» [5, с. 24]. Таким чином, абсолютна нерівність дітей, народжених у шлюбі та позашлюбних дітей щодо отримання аліментів від батьків стала відносною (визнання батьківства урівнювало позашлюбну дитину з дітьми, народженими у шлюбі, в тому числі й у аспекті отримання аліментів.

Пізніше було прийнято Постанову Пленуму Верховного Суду СРСР від 4 серпня 1950 р. № 14/10/4 «Про судову практику у справах про стягнення коштів на утримання дітей», якою фактично посилювалась відповідальність батьків, що уникають від виконання аліментного обов'язку стосовно дітей. Так, зазначалося, що при доведенні у справі недобросовісного ставлення відповідача до виконання своїх батьківських обов'язків щодо виховання та утримання дітей суд одночасно з винесенням рішення зобов'язаний окремою ухвалою довести це до відома громадських організа-

цій за місцем роботи відповідача, а у випадку злісного ухилення відповідача від сплати аліментів винести ухвалу про притягнення його до кримінальної відповідальності. Суди мали притягати до відповідальності посадових осіб, винних у несвоєчасному утриманні або затримці переказів, що належать по аліментах, сум, за неповідомлення судовому виконавцю відомостей, що забезпечують правильність та своєчасність стягнення з відповідача аліментів [5, с. 24].

Радикальне реформування правового регулювання сімейних відносин радянського періоду відбулося в кінці 70-х років, коли 27 червня 1968 р. були прийняті Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб та сім'ю, а згодом — кодекси про шлюб та сім'ю союзних республік. В УРСР Кодекс про шлюб та сім'ю був прийнятий Верховною Радою УРСР 20 червня 1969 р. і дію набув чинності з 1 січня 1970 р.

У Кодексі надавалася можливість за певних умов стягувати аліменти у твердій грошовій сумі, а також давалося право суду тимчасово стягнути аліменти на дітей до закінчення розгляду справи. Також визначалося, що, крім аліментів, батьки можуть притягатися до участі в додаткових витратах на дітей. Кодекс передбачав певні гарантії для платника аліментів, а саме можливість зменшення судом розміру аліментів, які стягувалися на неповнолітніх дітей, якщо в батька, який сплачує аліменти, є інші неповнолітні діти, якщо платник аліментів є інвалідом або в разі, якщо діти працюють і мають достатній заробіток. Крім того, суд міг змінити розмір аліментів, що стягувалися на повнолітніх дітей та на батьків. У Кодексі було закріплено положення, згідно з яким батьки зобов'язувалися утримувати своїх непрацездатних повнолітніх дітей та право батьків на аліменти від дітей. Кодексом про шлюб та сім'ю визначався обов'язок подружжя по взаємному утриманню, детально регулювалися права подружжя на одержання утримання після розірвання шлюбу, а також умови, за яких один з подружжя звільнявся від аліментного обов'язку. Окреме місце в Кодексі відводилося аліментним обов'язкам інших членів сім'ї (зокрема обов'язкам діда, баби, брата, сестри, вітчима, мачухи дитини, осіб, які постійно виховували дитину і утримували її як члена своєї сім'ї щодо утримання неповнолітньої дитини, а також повнолітніх онуків, пасинків, падчерок, осіб, які знаходилися у сім'ї фактичного вихователя — щодо утримання непрацездатних повнолітніх членів сім'ї) [5, с. 28; 9].

Водночас жоден із правових актів радянського періоду не передбачав іншої, крім кримінальної, відповідальності за несплату аліментів на дітей, а невиконання аліментних обов'язків іншими особами взагалі не передбачало будь-якої відповідальності.

Чинний Сімейний кодекс України 2002 року (СК України) передбачив багато новел у правовому регулюванні аліментних обов'язків: можливість укладення договору про сплату аліментів на дитину, в якому визначити розмір та строки виплати (ст. 189 СК України); відхід від фіксованих часток, що підлягають стягненню в рахунок аліментів (стст. 183–184 СК України); можливість припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно (ст. 190 СК України); обов'язок щодо сплати аліментів на повнолітніх дітей, які продовжують

навчання і у зв'язку із цим потребують матеріальної допомоги до моменту закінчення ними навчання у вищих навчальних закладах (ст. 190 СК України); обов'язок прабаби, прадіда утримувати неповнолітнього правнука, правнучку, якщо в них немає матері, батька або якщо батьки не можуть з поважних причин надавати їм належного утримання, за умови, що баба, дід можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 265 СК України), аналогічний обов'язок повнолітніх правнука, правнучки щодо непрацевдатних прабаби, прадіда (ст. 266 СК України), обов'язок по утриманню малолітніх, неповнолітніх або непрацевдатних братів та сестер (ст. 267 СК України) та ін. [10].

Однак найважливішою стала норма ст. 196 СК України, якою передбачалося, що в разі виникнення заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду або за домовленістю між батьками, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка суми несплачених аліментів за кожен день прострочення (хоча цей розмір може бути зменшений судом з урахуванням матеріального та сімейного стану платника аліментів, а також не застосованим, якщо платник аліментів є неповнолітнім [10]. Водночас як зазначає Л. В. Красицька, така норма є застосовною тільки у випадку, коли аліменти стягуються за рішенням суду. Якщо сплата аліментів здійснюється на підставі аліментного договору, то не виникає підстав для застосування ст. 196 СК України. Пункт 22 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» від 15 травня 2006 р. № 3 передбачає: якщо аліменти сплачуються не за рішенням суду, а згідно з укладеним між батьками договором, передбачена ст. 196 СК України санкція застосовується за наявності прямої вказівки про це в договорі [11, с. 183].

Протягом 2017–2018 року положення ст. 196 СК України були істотно змінені. Так, після внесення змін Законом України від 17 травня 2017 р. у ній було визначено, що пеня нараховується від дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості. При цьому, в разі прострочення оплати додаткових витрат на дитину з вини платника такий платник зобов'язаний на вимогу одержувача додаткових витрат сплатити суму заборгованості за додатковими витратами з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три відсотки річних із простроченої суми. Платник додаткових витрат вважається таким, що прострочив оплату, якщо він не виконав свій обов'язок щодо оплати додаткових витрат у строк, встановлений рішенням суду або за домовленістю між батьками, а в разі їх відсутності або в разі невстановлення такого строку — після спливу семи днів після пред'явлення відповідної вимоги одержувачем додаткових витрат, який фактично їх оплатив [12].

Також цим законом встановлено адміністративну відповідальність за несплату аліментів на дитину, якщо сукупний розмір заборгованості перевищує суму відповідних платежів за 6 місяців із дня пред'явлення

виконавчого документа до примусового виконання для здорових дітей та в разі заборгованості за 3 місяці для дітей, які мають проблеми зі здоров'ям, передбачені у ст. 183¹ КУпАП. При цьому, збережено кримінальну відповідальність за несплату аліментів на дитину (ст. 164 Кримінального кодексу України) та стосовно непрацевдатних батьків (ст. 165 Кримінального кодексу України) [12].

У подальшому Законом України від 3 липня 2018 р. було додано положення, що в разі застосування до особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, заходів, передбачених ч. 14 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження», максимальний розмір пені повинен дорівнювати різниці між сумою заборгованості та розміром застосованих заходів примусового виконання, передбачених ч. 14 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження» [13]. Такими заходами є штраф у розмірі 20 % суми заборгованості зі сплати аліментів, за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за один рік (у разі перевищення суми за два роки — 30 %, три роки — 50 %). Зазначений штраф стягується державним виконавцем з боржника і перераховуються стягувачу [14].

Також стосовно осіб, які більше 6 місяців не сплачують аліменти, виконавчою службою може бути винесено постанову про застосування до боржника одного з таких тимчасових обмежень:

- 1) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України;
- 2) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві керування транспортними засобами;
- 3) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві користування вогнепальною мисливською, пневматичною та охолощеною зброєю, пристроями вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії;
- 4) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві полювання.

Такі обмеження застосовуються в повному обсязі до моменту погашення заборгованості. Але є випадки, коли до боржника можуть не застосовуватись обмеження щодо керування транспортним засобом:

- 1) якщо водіння транспортним засобом є основним джерелом доходу боржника;
- 2) якщо керування транспортним засобом відбувається у зв'язку з інвалідністю або перебуванням на утриманні особи з інвалідністю 1 або 2 групи;
- 3) якщо особа проходить строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період або якщо боржник проходить військову службу та виконує бойові завдання військової служби в бойовій обстановці чи в районі проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стри-

мування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях;

4) у разі розстрочення або відстрочення сплати заборгованості за аліментами встановленим законодавством порядком [14].

Таким чином нині за невиконання обов'язку щодо надання утримання батьками дитині передбачено кримінальну, адміністративну відповідальність, а також відповідальність у вигляді пені, штрафу або відсотків залежно від розміру та періоду заборгованості, а також тимчасові обмежувальні заходи щодо виїзду за кордон, права керування транспортним засобом, у праві користування зброєю та праві полювання. Водночас невиконання інших аліментних обов'язків, на жаль не отримало такої реакції з боку держави (виняток становить лише злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків, яке є злочином).

На основі проведеного дослідження приходимо до таких висновків:

В Україні питання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання отримало належне правове регулювання лише із прийняттям чинного Сімейного кодексу України 2002 року. До цього акти сімейного законодавства, що діяло на українських землях, визначаючи аліментні обов'язки подружжя, батьків та дітей, не передбачали відповідальності за їх порушення. Виняток становили норми Галицького цивільного кодексу, який передбачав відповідальність батька за невизнання своєї позашлюбної дитини і несплати сум на її утримання у дво-, три- або чотирикратному розмірі, а також норми актів кримінального законодавства періоду Російської імперії та радянського часу, що визначали відповідальність за злісне ухилення від сплати аліментів. На жаль, наявна нормативна база детально врегульовує лише питання відповідальності за невиконання аліментних обов'язків батьків стосовно дітей. Невиконання інших аліментних обов'язків, на жаль, не отримало такої реакції з боку держави (виняток становить лише злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків, яке є злочином).

Список використаних джерел

1. Хрестоматія з історії держави і права України. У 2-х т. / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 2000. Том 1. 472 с.
2. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. Т. 1. 1168 с.
3. Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г. = Codex civilis pro Galicia Orientali anni MDCCXCVII / пер. с лат. Л. Гужвы; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. Москва : Статут; Одесса, 2013. 536 с.
4. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. Т. 2. 1240 с.
5. *Спейко Л. В.* Правове регулювання аліментних обов'язків батьків та дітей. Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2003. 187 арк.

6. Сокол О. О. Історико-правовий аналіз розвитку протидії ухилення від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання непрацездатних батьків. *Держава та регіони. Серія Право*. 2015. № 4 (50). С. 88–94.
7. Матвеев Г. К. История семейно-брачного законодательства Украинской ССР. Киев : Изд-во Киевского ун-та, 1960. 64 с.
8. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Київ : Ліра-К, 2014. 628 с.
9. Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20.06.1969 р. № 2006–VII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/3b1hwop>.
10. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947–III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/3bHJv5O>.
11. Красицька Л. В. Неустойка як гарантія захисту права дитини на утримання. *Міжнародний юридичний вісник*. 2015. Вип. 1 (2). С. 182–189.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів. Закон України від 07.12.2017 р. № 2234–VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/38BzLtL>.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання. Закон України від 03.07.2018 р. № 2475–VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/38ASl4u>.
14. Про виконавче провадження. Закон України від 02.06.2016 р. № 1404–VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/3bBnZQd>.

Надійшла до редакції 17.11.2020

Anatolii BURIACHENKO

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

Evolution of Legislation on Liability for Failure to the Obligation to Provide Support in Family Law of Ukraine

In the scientific article the author investigates the historical aspects of the evolution of legislation that operated in the Ukrainian lands on liability for failure to the obligation to provide support for family members, including spouses, parents, and children. In particular, it has been analyzed the content of the basic acts of family law operated in the period from Kievan Rus to independent Ukraine, such as 'Russkaya Pravda' ('Russian Truth'), Lithuanian Statutes of 1529, 1566, 1588, the draft codification of family law 'Rights under which the Maloros People Are Judged', Code of Laws of the Russian Empire, the Galician Civil Code, the Austrian Civil Code, the first decrees of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR regulating family legal relationships, as well as the Codes of 1919, 1926, 1969 and 2002 (taking into account the changes made in 2017-2018). Based on the analysis, the author determined that the issue of liability for obligation to provide support in Ukraine received proper legal regulation only with the adoption of the current Family Code of Ukraine in 2002. The first monuments of Ukrainian law, such as 'Russkaya Pravda' ('Russian Truth') and Lithuanian Statutes, unfortunately did not contain rules regulating alimony relationships between spouses, parents and children, as well as other family members. The

following acts of Family Law that were in force in the Ukrainian lands defined the alimony obligations of spouses, parents and children, but did not provide for liability for their violation. The exceptions were the norms of the Galician Civil Code, which provided for the liability of the father for the non-recognition of his illegitimate child and the non-payment of amounts on the child's support in two-, three- four times the size of amount, as well as the rules of criminal legislation of the Russian Empire and the Soviet period for determining the liability for malicious evasion of alimony payments. Unfortunately, the existing regulatory framework regulates in detail only the issue of liability for the non-fulfillment of parental support obligations in relation to children. Failure to perform other alimony duties, unfortunately, did not receive such a reaction from the state (the only exception is the malicious evasion of payment established by court decision for the maintenance of disabled parents, which is a crime).

Keywords: *alimony, support, alimony collection, late payment of alimony, evasion of alimony.*